

dr hab. n. społ. Dorota Podgórska-Jachnik, prof. UŁ

Łódź, dn. 17 lipca 2023 r.

Wydział Nauk o Wychowaniu

Uniwersytet Łódzki

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Agaty Trębacz-Ritter pt. „Przetrwałe zaburzenia wymowy a integracja szkolna i osiągnięcia szkolne uczniów kończących etap edukacji wczesnoszkolnej”
napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Iwony Chrzanowskiej**

Uzasadnienie znaczenia tematu

Przedstawiona do recenzji praca doktorska mgr Agaty Trębacz-Ritter pt. „Przetrwałe zaburzenia wymowy a integracja szkolna i osiągnięcia szkolne uczniów kończących etap edukacji wczesnoszkolnej” stanowi bardzo obszerną, bo blisko 600-stronicową monografię naukową, poświęconą edukacyjnym aspektom zaburzeń wymowy u dzieci. W szczególności chodzi tu o wybrane aspekty funkcjonowania szkolnego dzieci z tzw. przetrwałymi zaburzeniami wymowy, czyli nienormalną realizacją fonemów z dodatkowym kryterium czasu utrzymywania się tej nieprawidłowości ponad wiekowe normy rozwojowe. To kategoria, która wprawdzie nie jest używana w polskiej klasyfikacji logopedycznej, jednak Doktorantka wprowadza swoją propozycję - inspirowaną literaturą światową, głównie amerykańską – świadomie oraz starannie argumentuje takie podejście. Wskazuje m.in. na potrzebę powiązania polskiej wiedzy logopedycznej z dyskursem międzynarodowym, na interdyscyplinarność logopedii, która oznacza odwołanie się klasyfikacji bardziej uniwersalnej, niż tylko specyficzna klasyfikacja dziedzinowa (np. na bazie klasyfikacji DSM, ICD czy/oraz ICF), na możliwość wykorzystania proponowanego ujęcia w orzecznictwie i programowaniu działań profilaktycznych i terapeutycznych (z odwołaniem do diagnozy funkcjonalnej opartej na klasyfikacji ICF oraz działań o udokumentowanej efektywności, wpisujących się w obszar *evidence-based practice*).

Zaburzenia mowy i wymowy to ważny czynnik, który może stanowić mniejsze lub większe utrudnienie w rozwoju dziecka, jak również barierę w jego edukacji. Dlatego obszar ten podlega wczesnej diagnostyce i interwencji (konieczna obecność logopedy już w ośrodkach wczesnej interwencji i zespołach wczesnego wspomaganie), coraz częściej w przedszkolach i szkołach, zwłaszcza podstawowych. Wsparcie logopedyczne dostępne jest też w publicznych i niepublicznych poradniach pedagogiczno-psychologicznych oraz placówkach medycznych, a do tego jeszcze usługi logopedyczne w prywatnych gabinetach logopedycznych cieszą się niezmiennie popularnością. Jednak mimo tak - mogłoby się wydawać – rozbudowanej sieci wsparcia nadal pozostaje pewna grupa dzieci i młodzieży z zaburzeniami mowy i wymowy różnego stopnia. Część z nich niekorzystająca z terapii, część z nich z utrzymującym się lub powracającym problemem mimo prowadzonej terapii. Przyczyny jej nieskuteczności mogą być różne, jednak istotne jest to, że bez względu na przyczynę, trudności te mogą rzutować na sytuację edukacyjną i psychospołeczną ucznia oraz jego integrację z rówieśnikami. Doktorantka skierowała swoją uwagę właśnie na ten obszar - rzadziej reprezentowany w badaniach poświęconych problematyce logopedycznej.

Nieprzypadkowo został wybrany także wiek badanych uczniów, kończących klasę trzecią: jest to okres przejścia na drugi etap edukacyjny w szkole podstawowej i słusznie moment ten można uznać za bardzo istotny z punktu widzenia prognozowania dalszych szans edukacyjnych dzieci. Etap edukacji wczesnoszkolnej ukierunkowany jest nie tylko na osiągnięcie podstawowych umiejętności szkolnych, w tym czytania, pisania i skutecznej komunikacji, ale również na kompensację istniejących deficytów rozwojowych, do których można zaliczyć także zaburzenia mowy i wymowy. Z rozwojowego punktu widzenia spodziewamy się nabycia i prawidłowej realizacji wszystkich fonemów języka polskiego do 7 rż., a więc do rozpoczęcia nauki szkolnej. Wskazany przez Doktorantkę okres klas 1-3 jest właściwy z punktu widzenia identyfikacji problemu przetrwałych zaburzeń wymowy. Doktorantka wskazała więc nie tylko istotny problem pedagogiczny, ale też osadziła go we właściwych ramach z punktu widzenia wiedzy o rozwoju oraz organizacji kształcenia w polskim systemie oświatowym. Wybór tematu wydaje się zasadny i trafny.

Szczegółowa ocena formalna i merytoryczna

Praca ma rozbudowaną strukturę, złożoną z trzech głównych części, w układzie typowym dla prac badawczych z zakresu nauk społecznych. Część empiryczna obejmuje trzy rozdziały. Pierwszy poświęcony jest problematyce osiągnięć szkolnych i integracji szkolnej uczniów w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Zgodnie z przedmiotem zainteresowań badawczych Doktorantki osiągnięcia szkolne zostały zinterpretowane w kontekście trzech teorii naukowych: socjokulturowej koncepcji L. Wygodskiego, koncepcji zadań rozwojowych R. Havighurta oraz teorii systemów ekologicznych U. Bronfenbrennera. Wszystkie trzy koncepcje są uznane i dość często wykorzystywane w pedagogice. W omawianej pracy zostały one ukierunkowane na opis czynników rozwoju, wraz z wyjaśnieniem istoty wspomagania rozwoju w kontekście indywidualnych potrzeb edukacyjnych. Szczególnie wartościowe jest umiejscowienie w koncepcji Bronfenbrennera pojęcia dysfunkcji/ zaburzeń rozwojowych. Pojęcie integracji szkolnej, powiązane ze wsparciem dla uczniów z indywidualnymi potrzebami edukacyjnymi w modelu edukacji/szkoły dla wszystkich, zostało z kolei przedstawione w oparciu o model transakcyjny A. Sameroffa, podejście kontekstualne do rozwoju człowieka R. Lerner oraz teorię porównań społecznych L. Festingera – nieco rzadziej wykorzystywane w pedagogice, zwłaszcza dwie pierwsze, ale dobrze i ze znanstwem objaśniające kategorię i proces integracji edukacyjnej. Dobór teorii jest interesujący, rzuca ciekawe światło na analizowane problemy, dostarczając wzorców interpretacyjnych do późniejszych prac analitycznych Doktorantki.

Rozdział drugi poświęcony jest problematyce mowy, wymowy oraz ich zaburzeń w odniesieniu do wspomnianych wcześniej odmiennych kontekstów ich klasyfikacji polskiej i międzynarodowej. Przeprowadzona analiza de facto nie sprowadza się jedynie do usytuowania wspomnianych zaburzeń w owych klasyfikacjach, ale stanowi bardziej poszerzoną refleksję nad kryteriami i sposobem opisu nienormatywności realizacyjnej fonemów w okresie rozwojowym. Oprócz wnikliwej analizy struktury polskich klasyfikacji logopedycznych oraz wynikających z nich możliwości różnicowania zaburzeń, został przedstawiony przez Doktorantkę przegląd klasyfikacji zaburzeń wymowy w oparciu o literaturę zagraniczną – anglojęzyczną, głównie amerykańską. Na szczególne uwzględnienie należy tu opis podejścia deskryptywnego w modelu diagnozy różnicowej B. Dodd oraz system klasyfikacji SDCS L. Shriberga,

z której wywodzi się wprowadzone przez Autorkę pracy pojęcie przetrwałych zaburzeń wymowy. Doktorantka rozszerza także opis o możliwości przedstawienia zaburzeń mowy oraz wymowy wynikające z Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF). Ważną częścią tego rozdziału jest omówienie zaburzeń wyodrębnionych w oparciu o kryterium czasu utrzymywania się zaburzeń, w tym tzw. reszkowych błędów wymowy (*residual speech errors*), oraz utrzymujących się zaburzenia wymowy (*persistent speech sound disorders*), wraz z kluczowym dla pracy uzasadnieniem przyjętej perspektywy w nazywaniu i definiowaniu zakłóceń realizacji dźwięków mowy. Należy rozważyć, czy rzeczywiście potrzebne jest wprowadzanie nowych koncepcji klasyfikacyjnych do polskiej logopedii, która to klasyfikacja ma nie tylko swoją własną, odrębną tradycję, ale także logikę wieloaspektowego zestawienia różnych aspektów mowy, wynikającą z doświadczeń polskich badaczy. Jednak zestawienie jej – choćby porównawcze – z innymi aktualnymi i wykorzystywanymi na świecie klasyfikacjami jest po prostu dziejową koniecznością, z której mogą wynikać pewne modyfikacje, albo też nie – to normalne perspektywy rozwoju każdej nauki. Mimo wszystko konieczna jest świadomość różnych możliwości w tym zakresie i znakomita porównawcza praca analityczna Pani mgr Trębacz-Ritter z tego powodu z pewnością zasługuje na uznanie.

W dysertacji krystalizacja tytułowego pojęcia to istotny moment do przejścia do rozdziału 3., który łączy problematykę zaburzeń mowy z funkcjonowaniem szkolnego uczniów w wieku wczesnoszkolnym. Propozycja terminu przetrwałych zaburzeń mowy pojawia się bowiem w kontekście opisu problemów szkolnych, którego mogą wynikać z utrzymywania się zaburzeń po 7 rż. i mogą rzutować na uzyskiwane efekty edukacyjne oraz całość funkcjonowania szkolnego ucznia. Doktorantka ukazuje rzeczywistość poziomu edukacji wczesnoszkolnej w polskich szkołach, wykazując na tym tle, że problemy zaburzonej mowy i wymowy mogą odgrywać ważną rolę w nabywaniu zakładanych programowo osiągnięć szkolnych dzieci. Ukazuje również powiązania zaburzeń wymowy z gotowością szkolną oraz osiągnięciami szkolnymi w zakresie czytania i pisania. Ostatnią częścią tego rozdziału teoretycznego jest ukazanie praktyk w zakresie diagnozy i interwencji logopedycznej w odniesieniu do dzieci w wieku wczesnoszkolnym w polskich placówkach oświatowych. Walorem tej części opracowania jest podejście krytyczne do faktycznego i pożądanego modelu

diagnozy logopedycznej w systemie oświatowym, wraz z przełożeniem jej wyniku na kwalifikacje do terapii logopedycznej w placówce.

Podsumowując: część teoretyczna to około 170 stron naukowej analizy na wysokim poziomie koncepcyjnym, operującym w sposób świadomy bogatą literaturą przedmiotu w zakresie logopedii, pedagogiki specjalnej i edukacji wczesnoszkolnej. Stanowi ona sama w sobie wartościowy przegląd zagadnień istotnych dla współczesnych nauk społecznych.

Rozdział 4 to także obszerny rozdział metodologiczny, ukazujący założenia badań własnych Doktorantki. Każdy z kroków postępowania metodologicznego jest nie tylko starannie przemyślany, ale także udokumentowany argumentami branymi pod uwagę przy projektowaniu badań. Ich założony przedmiot to osiągnięcia szkolne oraz integracja szkolna uczniów z przetrwałymi zaburzeniami mowy kończących etap edukacji wczesnoszkolnej. Sytuacja każdego ucznia potraktowana została jako fenomen, przedstawiony z perspektywy triady: uczeń-rodzic-wychowawca. Na podkreślenie zasługuje podmiotowe potraktowanie w sytuacji badawczej tak rodziców, jak i samych uczniów oraz próba bezpośredniego dotarcia do doświadczeń postrzeganych z ich perspektywy. Celem badań Doktorantka uczyniła poznanie tak opisanego przedmiotu, a następnie identyfikację potencjalnie istotnych obszarów, w których badanie uczniowie mogli wymagać ukierunkowanego wsparcia. Stosownie do tego sformułowano dwa główne pytania badawcze: 1) dotyczące obrazu funkcjonowania szkolnego badanych uczniów, 2) dotyczące niezbędnego ukierunkowanego wsparcia, które wynika z uzyskanego obrazu. Pierwsze pytanie zostało ponadto uszczegółowione przez 7 dodatkowych pytań badawczych (m.in. o profile osiągnięć i integracji szkolnej, o towarzyszące dzieciom odczucia, opinie wychowawców oraz rodziców). Pytania przygotowane z dużą wnikliwością, zgodnie z założeniami teoretycznymi pracy. Ich sformułowanie nie budzi zastrzeżeń, natomiast otwiera na szeroki obszar poszukiwań badawczych. Doktorantka wciela w tym samym założenie o całościowym podejściu do sytuacji ucznia.

Dużą część tego rozdziału Doktorantka poświęca refleksji nad wyborem paradygmatu badawczego. Analizując wady i zalety strategii jakościowych i ilościowych decyduje się na strategię mieszaną. Nie jest to wybór przypadkowy. Wszystkie decyzje są starannie uzasadnione. W projekcie badań wykorzystano strategię badawczą określoną jako zbiorowe studium przypadku, przy czym opisano także na dużym poziomie

szczegółowości możliwe podejścia do metody studium przypadku. Narzędzia wykorzystane w badaniu obszerna bateria, obejmująca wiele narzędzi, przy czym Doktorantka oddziela te, które wpisują się w paradygmat normatywny i interpretatywny. Podział może wydać się nieco zaskakujący, gdyż fundamentalizm metodologiczny zakłada konieczność podjęcia decyzji, co do wyboru jednego paradygmatu, a przynajmniej paradygmatu wiodącego. Pozwala to na przeprowadzenie badania i jego interpretację (wg Koneckiego każdy paradygmat przedstawia inny świat społeczny i jego specyficzne postrzeganie; za: Szydło, 2014). Nie można jednak zaprzeczyć pojawianiu się w metodologii także prób badań meta-paradygmatycznych, a taki pluralizm można uznać za rodzaj eksperymentu myślowego, ukazującego badane zjawisko w perspektywie tychże różnych paradygmatycznie światów (Guba i Lincoln, 2012; Miller za: Szydło, 2014). Można to nawet uznać za szczególną formę triangulacji – z czym jednak mogą nie zgodzić się zwolennicy tradycyjnego ujęcia paradygmatu. Trudno rozstrzygnąć to zatem jednoznacznie, inaczej niż na gruncie własnych poglądów metodologicznych, których nie można odbierać także innym badaczom. Doktorantka świadomie wykazała ten wybór jako dylemat metodologiczny oraz przedstawiła w spójny i udokumentowany sposób podstawy swojej decyzji. Jest to niewątpliwie przejaw dojrzałości badawczej.

Ostatecznie paradygmatowi normatywnemu Doktorantka przypisuje narzędzia: Test Osiągnięć Szkolnych TOS 3 oraz wybrane podtesty z baterii testów Dysleksja dla klasy 3 szkoły podstawowe. Natomiast paradygmatowi interpretatywnemu zostały przypisane: Kwestionariusz Integracji Uczniów (KIU – proste i bardzo ciekawe narzędzie, warte upowszechnienia), obrazkowy Kwestionariusz Aktywności i Uczestniczenia MCLeod oraz autorskie kwestionariusze wywiadu swobodnego z uczniami, rodzicami i nauczycielami. Dwie wyróżnione kategorie narzędzi są analizowane oddzielnie. Wszystkie narzędzia starannie opisano, łącznie z charakterystyką ich wartości psychometrycznych (jeśli były ocenione).

Rozdział uzupełnia opis przebiegu badań zrealizowanych na 18 przypadkach uczniów z siedmiu szkół podstawowych z terenu województwa wielkopolskiego: z dużego miasta, małego miasta i ze wsi. Przedstawiono szczegółową charakterystykę wybranych uczniów z przetrwałymi zaburzeniami mowy. W tabeli zbiorczej zabrakło mi jedynie wieku badanych dzieci, co od razu pozwala zbudować wstępny obraz badanej grupy. Doktorantka przedstawia także refleksję nad etycznym aspektem badania oraz

analizuje ich ograniczenia. Poza przedstawionymi dylematami metodologicznymi, nie mam co do tego rozdziału żadnych uwag krytycznych.

Rozdział 5. - empiryczny, daje bogaty wgląd w zebrane materiały w oparciu o 18 studiów przypadków uczniów. Doktorantka podzieliła ich dodatkowo na trzy grupy w oparciu o miejsce zamieszkania (duże miasto - małe miasto – wieś), co faktycznie może być czynnikiem różnicującym doświadczenia związane z mową i wymową badanych dzieci. Studia przypadków zostały bardzo starannie zaplanowane co do zakresu treści. Mają wyrazistą powtarzalną strukturę i ukazują pogłębioną diagnozę logopedyczną dzieci, nie tylko w odniesieniu do kwestii bezpośrednio związanych z mową i wymową, ale także opis uwarunkowań środowiskowych, oraz to co najistotniejsze z punktu widzenia podjętego tematu: opis funkcjonowania szkolnego, w tym osiągnięć szkolnych oraz procesu i stopnia integracji szkolnej. Studia dostarczają wyczerpującego materiału do charakterystyki dziecka z naciskiem na wyróżnione w tytule pracy aspekty. Na podkreślenie zasługuje to, że sytuacja dziecka nie zostaje zredukowana do domyślnych skutków omawianych zaburzeń mowy, ale ukazana jako wypadkowa wielu i różnych u różnych uczniów czynników. Przeprowadzone studia przypadków zostały przeprowadzone bardzo rzetelnie i wiernie zaprezentowane, co między innymi przyczynia się do tak obszernej pracy (każde z 18 studiów liczy po kilkanaście stron). Ukazane profile funkcjonalne umożliwiają porównania między dziećmi. Jest też wiele ciekawych informacji ukazujących specyfikę doświadczeń poszczególnych uczniów. Analiza i interpretację jakościowe materiału zostały zobiektywizowane przez wykorzystaniem aplikacji programu MAXQ DATA (analiza wywiadów). Bardzo ciekawym uzupełnieniem diagnozy logopedycznej są zapisy próbek spontanicznej mowy dzieci (źródło wskaźnika PCC - *percentage of consonants correct*), co warto upowszechnić jako dobrą praktykę diagnostyczną i badawczą.

Zebrany w ten sposób materiał z badań poszczególnych jednostek zostaje przedstawiony w sposób syntetyczny w osobnym podrozdziale, ukazującym zarówno wachlarz indywidualnych doświadczeń uczniów, jak i też pewne zarysowujące się powtarzalne prawidłowości. Doktorantka określa to w ciekawy sposób, jako „poszukiwanie tendencji w różnorodności”. To bardzo trafne określenie. W celu wykazania owych tendencji posługuje się syntezą przekrojową (*cross case analysis*), co jest ciekawym krokiem metodycznym. Całość zamyka obszerne, bogate treściowo

zakończenie oraz opis implikacji praktycznych. Wielokrotnie podkreślam obszerność, ponieważ powtarzalną cechą tej pracy doktorskiej jest to, że jej Autorka nie prześlizguje się powierzchownie po jakimkolwiek podjętym wątku, a stara się zgłębić wszystkie aspekty i ustosunkować do wszystkich wartych uwagi spostrzeżeń. To niewątpliwy walor dysertacji. Dodam jeszcze, że w historiach tych dostrzec można pewną hierarchię celów pedagogicznych: ważna jest kompetencja w zakresie mowy i wymowy, ważne są osiągnięcia edukacyjne, ale najważniejsze są cele związane z integracją uczniów – i to różnymi jej aspektami. Zebrane przypadki ukazują uczniów o różnym poziomie osiągnięć szkolnych, celem Doktorantki nie jest więc uproszczenie wniosków do prostych korelacji wyników (co zresztą byłoby błędem przy takiej próbie badawczej), ale pokazanie różnorodności sposobów radzenia sobie oraz znaczeń nadawanych przetrwałym zaburzeniom mowy u badanych dzieci w całości ich indywidualnych historii edukacyjnych. Myślę, że to się udało. Analiza końcowa nie redukuje problemu, ale pozwala znaleźć czynniki chroniące.

Zbliżając się do konkluzji, jako szczególny walor pracy chciałabym wskazać wysokie zaawansowanie w posługiwaniu się aparatem teoretycznym dla celów przedstawiania i interpretacji zjawisk pedagogicznych w wybranym obszarze badawczym. Po drugie chciałam podkreślić wnikliwość w dostrzeganiu problemów badawczych i odważne wkraczanie w nowe nie wykorzystywane do tej pory obszary, w tym wypadku odmienne od przyjętego w naszym kraju spojrzenie na problematykę zaburzeń mowy. Jednak innowacja ta nie jest celem samym w sobie, ale wynika z zamysłu rozwiązania pewnego określonego problemu. Służy zidentyfikowaniu ograniczeń aktualnymi ramami przyjętych w kraju klasyfikacji, wraz z próbą wyjścia poza te ramy, gdy wymaga tego naświetlenie określonego problemu badawczego. Trzecim atutem jest bardzo świadome i zaawansowane posługiwanie się metodologią w celu zaprojektowania własnego oryginalnego projektu badawczego: Doktorantka dowodzi, że metodologia jest dla niej obszarem wyborów i odpowiedzialnie wprowadza czytelnika w ich przestrzeń. Czwarty walor to wzorcowo zrealizowane studia przypadków, z bogatym materiałem kazuistycznym, ale też stworzonymi warunkami do analizy porównawczej, dzięki czemu faktycznie można to nazwać „zbiorowym studium przypadków”, a nie jedynie „zbiorem studiów przypadków”. Z badań można wyprowadzić wartościowe wnioski do projektowania wsparcia z uwzględnieniem zidentyfikowanych czynników chroniących.

Praca pisana jest dojrzałym językiem naukowym, z dużą troską o poprawność tekstu, jak również wysoką jakością edytorską. Bazą źródłową jest bardzo bogata, imponująca bibliografia, zawierająca wiele pozycji anglojęzycznych. Na podkreślenie zasługuje systematyczny przegląd zawartości trzech uznanych naukowych czasopism logopedycznych w języku angielskim, co pozwala zlokalizować wybrany temat w dyskursie międzynarodowym.

Wniosek końcowy

Podsumowując przeprowadzoną recenzję, stwierdzam że Pani mgr Agata Trębacz-Ritter podjęła i rozwiązała w swojej pracy ważny i innowacyjnie ujęty problem pedagogiczny, osadzony w praktyce edukacyjnej specjalistycznych zajęć logopedycznych i oceny funkcjonowania szkolnego objętych nimi dzieci. Wykazała się znakomitą znajomością problematyki logopedycznej i pedagogicznej w wybranym obszarze tematycznym oraz wysokimi kompetencjami diagnostycznymi, koniecznymi do zrealizowania postawionego zadania badawczego. Przygotowując dysertację wykazała się szeroką i ugruntowaną wiedzą metodologiczną oraz dojrzałością badawczą, która pozwoliła zaprojektować badania istotne dla nauki i praktyki oświatowej, zarówno o znaczeniu podstawowym, jak i walorach aplikacyjnych w zakresie wspomagania uczniów z trudnościami szkolnymi i rozwojowymi. W mojej ocenie przedstawiona do recenzji dysertacja mgr Agaty Trębacz-Ritter pt. „Przetrwale zaburzenia wymowy a integracja szkolna i osiągnięcia szkolne uczniów kończących etap edukacji wczesnoszkolnej” w pełni odpowiada wszystkim wymaganiom stawianym pracom doktorskim określonych w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2004 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (tekst jednolity Dz.U. 2017 poz. 859). Pracę oceniam bardzo wysoko i wnioskuję o dopuszczenie jej Autorki, Pani mgr Agaty Trębacz-Ritter do dalszych etapów w postępowaniu o nadanie stopnia doktora nauk społecznych.

Ponadto zgłaszam wniosek o wyróżnienie pracy i rekomenduję do wydania jej w formie monografii – ze względu na objętość raczej w skróconej formie lub w postaci kilku komplementarnych publikacji.

